

8. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран : учебн. / Г. Н. Андреева. – М. : Эксмо, 2005. – 656 с.
9. Автономов А. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебн. / А. С. Автономов. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 548 с.
10. Посібник з розробки виборчих систем : наук.-практ. вид. – К. : Нора-Друк, 2003. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013 р.

S. M. Martselyak

THE PRINCIPLE OF EQUAL SUFFRAGE IN THE ELECTION OF PEOPLE'S DEPUTIES OF UKRAINE

One of the basic principles of parliamentary elections in Ukraine at the level of general principles, direct and free elections is the principle of equal suffrage, which is a manifestation of the constitutional principle of equality and civil rights. This principle corresponds to the greatest extent in modern democratic nature of elections Institute, ensuring equal participation of voters in the formation of the state parliament. Reality also equal suffrage in the election of deputies of Ukraine requires a detailed legislative consolidation of the principles taking into account international practices and ensures compliance with its direct parliamentary elections. Issues relevant entity principles of equal suffrage in the election of people's deputies of Ukraine.

The principle of equal suffrage states that citizens of Ukraine who have the right to vote, have equal opportunities for their realization and participate in elections on an equal footing, they are guaranteed the same forms, methods and means of protection violation subjective active and passive suffrage.

The analysis of theoretical positions and ideas, norms of electoral legislation regarding the nature and content of the principle of equal suffrage in the election of people's deputies of Ukraine is made; also it was determined its advantages and problems of providing, as well as substantiated priority directions of ensure equal voting rights in parliamentary elections.

Keywords: principles of elections, voters, equal suffrage, electoral process, people's deputies of Ukraine

УДК 343.23(477)"13/16"(045)

О. В. Патlachuk

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗЛОЧИНУ У ПРАВІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Проблеми державності, права та соціального життя Великого князівства Литовського досліджувалися протягом майже двох століть. Достатньо повно реконструйована історія князівства, його суспільний і державний лад. Триває вивчення литовсько-руського права. Однак не всі інститути права Великого князівства Литовського є достатньо дослідженими науковцями. Сказане повною мірою стосується інституту злочину. Відсутні комплексні дослідження злочинів, які розглядалися у різних судах Великого князівства Литовського; не простежена еволюція інституту злочину в Литовсько-Руській державі; не встановлювалися відмінності, які існували між нормами писаного права і тими нормами, які вживалися у правозастосуванні.

Ключові слова: злочин, право, статут, інститут злочину, суд, історія, процес, держава, спадщина, кодекс.

Постановка проблеми. Врахування здобутків та помилок в вивченні історії злочину в праві Великого Князівства Литовського є актуальним. Отриманий досвід допоможе не повторювати помилок в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія права Великого князівства Литовського налічує майже два століття. Перші дослідники розглядали його як провінційне польське право, підкреслюючи польські впливи на формування правових інститутів князівства. Однак завдяки, насамперед, вченим – представникам школи західноруського права у вітчизняній історичній та історико-правовій науці склалася і вкоренилася традиція трактувати князівство як Литовсько-Руську державу, а право, яке діяло в ній, – як литовсько-руське, тобто таке, що було продовженням давньоруського права. У працях М. Володимирського-Буданова, Ф. Леонтовича, М. Максимейка, М. Ясинського, О. Малиновського, М. Любавського, М. Довнар-Запольського, Ф. Тарановського, Г. Демченка та інших науковців проаналізовані джерела, основні риси та низка інститутів права, що діяло у Великому князівстві Литовському.

Однак слід вказати, що присвячені литовсько-руському праву наукові розвідки XIX ст. в основному стосувалися інститутів цивільного, сімейного, процесуального права. Інститут злочину розглядався схематично та поверхово. Виняток становлять лише декілька праць. Найґрунтовнішим дослідженням інституту злочину за Статутами Великого князівства Литовського була і досі залишається монографія О. Малиновського «Вчення про злочин за Литовським Статутом».

Викладення основного матеріалу. О. Малиновський ретельно проаналізував існуючу на 90-і рр. XIX ст. історіографію Статутів. Дослідник виходив із пануючого у тогочасній історико-правовій науці положення, що Статути 1529, 1566 і 1588 років – це три редакції однієї пам'ятки права. Тож зміни, яких зазнав інститут злочину в Статутах, він розглядав не як еволюцію цього інституту, зумовлену розвитком суспільних відносин, а як поправки до його норм, викликані до життя розвитком понять кримінального права XVI ст. Як і інші представники школи західноруського права, він особливо підкреслив значення норм давньоруського права для формування інституту злочину в литовсько-руському праві XVI ст.

Поняття злочину в Статутах не надане, однак вчений встановив його зміст, виходячи із тексту артикулів Статутів. Також О. Малиновським були виділені всі терміни, які вживалися в значенні злочину. Дослідник вказав на панування договірних засад у сфері кримінальних відносин, підкресливши тісний зв'язок між кримінальними і цивільними наслідками правопорушення.

Вперше в історіографії питання злочину в литовсько-руському праві XVI ст. дослідник встановив, що суб'єктом кримінального права за Статутами Великого князівства Литовського була держава, однак існували певні обмеження повноти верховенства держави у кримінальному праві, зумовлені існуванням звичаєвого права, волі потерпілого, судовими повноваженнями вотчинників.

Автором досліджені лише теоретичні питання інституту злочину, він не ставив за мету проаналізувати реалізацію норм Статутів на практиці. З часів написання монографії наука кримінального права зазнала теоретичного розвитку, тож окремі положення монографії є застарілими. Однак за ретельністю аналізу, широтою охоплення аспектів інституту злочину в литовсько-руському праві XVI ст. праця О. Малиновського не втратила наукового значення і донині.

Певний внесок у вивчення інституту злочину в литовсько-руському праві XV ст. зроблений М. Володимирським-Будановим. Заслужовує на увагу його коментар до видання Судебника Казимира 1468 року. Вчений проаналізував кваліфікуючі ознаки крадіжки і вказав на залежність тяжкості злочину від вартості вкраденого, повторності або рецидиву.

Досліджуючи джерела кримінальних норм Статутів Великого князівства Литовського, М. Максимейко визначив, які види покарання існували у 16 ст.

М. Ясинський згрупував статті обласних привілеїв (вчений називав їх уставними земськими грамотами) за галузями права. Кожна група статей, у тому числі і тих, що стосуються кримінального права, супроводжена коментарем.

У другій половині XIX ст. розпочалося наукове вивчення унікального інституту звичаєвого права – копних судів. У присвячених копним судам і копному судочинству розвідках В. Іванішева та О. Єфименко побіжно розглянуті види злочинів, які були підсудні цим судам. Зроблені дослідниками висновки становлять інтерес, оскільки базуються на аналізі матеріалів судової практики.

Певним внеском у вивчення інституту злочину в єврейських громадах Великого князівства Литовського стали праці С. Бершадського. Автор ретельно проаналізував тести привілеїв, наданих євреям литовськими господарями, і встановив основні риси правових інститутів, які регулювали суспільні відносини всередині єврейської спільноти. Вивчивши судові акти справ, в яких однією із сторін виступали євреї, С. Бершадський показав, що нерідко судова практика не відповідала правовим приписам ортодоксального іудейського права.

Хоча історико-правова наукова думка подальших десятиліть і не торкалася безпосередньо інституту злочину, однак наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являлися праці істориків і юристів, в яких автори намагалися концептуально осмислити вітчизняну історію, у тому числі й історію права. Такий науковий доробок представляє цінність для нашого дослідження насамперед тому, що надає можливість відтворити загальний історичний контекст, в якому розвивалося кримінальне право, у тому числі інститут злочину.

Чималим внеском в історіографію вітчизняного права литовської доби стали праці М. Грушевського. Всебічно досліджуючи найрізноманітніші аспекти української історії, вчений сформулював концепцію України-Русі, підкреслюючи, що не Росія, а Україна стала спадкоємицею державних і правових традицій Київської Русі; разом з тим, М. Грушевський розглядав так званий литовський період у вітчизняній історії держави і права як добу латентної української державності.

У подальшому концепція України-Русі стала визначальною для істориків державницького напрямку (її дотримувалися Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко та ін.), а також і для істориків права. Вона зберігає свою актуальність і для сучасної вітчизняної науки.

Поділяючи цю концепцію, молодше покоління школи західноруського права продовжувало свої дослідження і після встановлення в Україні радянської влади, що відіграло значну роль у подальшому вивченні литовсько-руського права. Працюючи у складі Комісії ВУАН для вивчення історії українського права, О. Малиновський, І. Черкаський, М. Чубатий, М. Василенко здійснили значний внесок у вивчення інститутів українського звичаєвого права, у тому числі другої половини XIV – першої половини XVI ст. Вчені дотримувалися думки, що литовсько-руське право, по суті, було українським правом, оскільки продовжувало саме українські правові традиції.

В опублікованій у працях ВУАН розвідці І. Черкаського «Поволення над трупом забитого» докладно аналізується такий вид покарання, як виволання. Вчений вказав, за які злочини застосовувався цей вид покарання.

Із згортанням українізації в УРСР центр досліджень історії українського права перемістився за кордон – у Прагу, в Мюнхен, – де у Вільному Українському університеті продовжували наукову діяльність Р. Лащенко, М. Чубатий, А. Яковлів та інші науковці. Р. Лащенком та М. Чубатим були написані підручники з історії українського права. Обидва автори надали загальний огляд права Великого князівства

Литовського, називаючи його українським правом литовської доби і підкреслюючи його зв'язок із давньоруським правом.

А. Яковлів дослідив низку процесуальних інститутів українського звичаєвого права XV – XVI ст., наголошуючи на їхньому зв'язку із чеським правом. Наявність подібних між собою інститутів у праві двох слов'янських народів – видачки, личкування, ставлення шапки, гоніння сліду тощо – вчений пояснював не генетичною спільністю, а впливом чеського права як більш розвиненого.

Вивчення права на українських землях XIV – XVI ст. тривало і на західноукраїнських землях, які перебували у складі Австро-Угорщини, а згодом – Польщі. У 10-30-і рр. XX ст. у Львові були видані праці С. Кутшеби, О. Бальцера, Р. Домбковського та ін. Дослідники зробили значний внесок у вивчення права на українських землях, що у другій половині XIV – першій половині XVII ст. були складовою частиною Польщі. Щодо права Великого князівства Литовського вони висловлювали нерідко протилежні думки. Так, С. Кутшеба вважав, що воно розвивалося під істотними польськими впливами, тож багато у чому копіювало польське право. Р. Домбковський, навпаки, вказував, що рівень законодавчої техніки у Статутах Великого князівства Литовського був настільки досконалий, що польські законодавчі акти копіювали норми Статутів. І хоча спеціальних досліджень інституту покарання вчені не проводили, їхні праці доповнюють і уточнюють загальну картину правового розвитку Литовсько-Руської держави.

Науковий доробок О. Бальцера стосується також історії вірменського судівництва у Львові та інших українських містах. На підставі вивчення судових актів вчений зробив окремі висновки щодо особливостей сприйняття злочину за середньовічним вірменським правом.

В радянській історико-правовій науці 50-70-і рр. інтерес дослідників був зосереджений переважно на питаннях загальної історії Великого князівства Литовського, а державність і право розглядалися побіжно. У руслі радянської ідеології в історіографії Великому князівству в основному відводилася роль загарбника українських і білоруських земель, а з позицій марксистської методології державність і право князівства оцінювалися як знаряддя класової експлуатації. Однак попри ідеологічні вимоги, окремі вчені змогли комплексно відтворити різні аспекти історії Великого князівства Литовського, базуючись на вивченні джерел – як опублікованих раніше, так і тих, що були вперше введені до наукового обігу. Таким чином було створено монографічні дослідження соціального, економічного, політичного життя князівства. Серед них варто назвати праці В. Пічети, К. Гуслистого, Ф. Шабульдо, В. Мишка, В. Пашуто та ін. І хоча у цих працях інститут злочину безпосередньо не вивчався, вони дають змогу уточнити особливості суспільних відносин в князівстві.

Однією з перших написаних у радянський період розвідок з історії держави і права Великого князівства Литовського стала невеличка за обсягом праця О. Сурілова, в якій автор надав короткий аналіз правових інститутів другої половини XIV – першої половини XVI ст. Вчений не робив висновків щодо походження норм литовсько-руського права, їхнього зв'язку з давньоруським правом тощо, але те, що він обрав для аналізу період, коли українські землі перебували у складі Великого князівства Литовського, дозволяє припустити, що О. Сурілов визнавав роль української державницької і правової спадщини у розвитку литовсько-руських держави і права.

У світлі теми нашого дослідження заслуговує на увагу робота Й. Юхо «Правове становище селян Білорусі у XVI ст.», в якій була здійснена чи не перша у радянській історико-правовій науці спроба докладного аналізу правових інститутів земського права Великого князівства Литовського. Окрема глава монографії присвячена земському кримінальному праву.

Проаналізувавши елементи складу злочину (суб'єктів і вину), стадії злочинної діяльності, види співучасті, вчений перейшов до характеристики інституту покарання у праві Великого князівства Литовського XVI ст. З позицій марксистської методології автор зробив наголос на класовому характері кримінального права Литовсько-Руської держави, що, насамперед, проявлялося у залежності виду покарання від станової приналежності сторін. На думку дослідника, посилення класового характеру злочинів у системі кримінального права було викликане посиленням феодального гноблення селян і наступом католицизму. Зрозуміло, що такий підхід до оцінки суспільних відносин у Литовсько-Руській державі був дещо спрощеним, однак єдиним можливим в умовах радянської цензури.

Незважаючи на методологічну обмеженість, у монографії не тільки був наданий всебічний аналіз правових інститутів Великого князівства Литовського (у тому числі й інституту злочину), але й було висловлено низку вірних висновків. Так, Й. Юхо встановив, що законодавство XVI ст. байдуже ставилося до перевищення меж необхідної оборони: для звільнення від кримінальної відповідальності достатньо було довести, що потерпілий першим розпочав агресивні дії.

Новаторською була теза про те, що у Статуті 1529 року було вперше здійснено спробу визначити міру покарання залежно від ступені співучасті у злочині. Вчений відмічав, що особи, чия діяльність не перебувала у причинному зв'язку зі злочинним результатом, не підлягали кримінальному покаранню, навіть якщо знали про факт злочину. Вони могли нести лише майнову відповідальність.

Назвавши ті види злочинів, які були закріплені нормативно-правовими актами XVI ст., Й. Юхо вказав, які з цих злочинів стосувалися представників привілейованого населення, а які – посполитих. Й. Юхо вказував, що, відмічаючи жорстокість кримінальної політики феодального права Білорусії і Литви, слід звернути увагу на те, що порівняно з правом інших європейських держав того часу вона була більш гуманною. Автор пояснював це впливом ідей гуманізму.

Хоча Й. Юхо вважав, що Статути 1529 року, 1566 року і 1588 року – це не три редакції одного кодексу, а три різних нормативно-правових акти, він, як і О. Малиновський, досліджував інститут злочину узагальнено, одночасно аналізуючи норми всіх трьох Статутів, тож не показав еволюції цього інституту, як вона відбувалася протягом XVI ст. Обмежений обсяг роботи не дозволив досліднику показати на конкретних прикладах розбіжності, що існували між нормами Статутів, які регламентували злочинні діяння, і реальною юридичною практикою кваліфікації злочинів.

Певний внесок у вивчення литовсько-руського права було зроблено авторами підручників з історії держави і права СРСР, де в основному надавалася історія розвитку російського права, але приділялася увага й історії права інших народів Радянського Союзу. Відмітимо, що у цих підручниках історія українського права обмежувалася межами другої половини XVII – XVIII ст., тобто періодом Гетьманщини. Щодо білоруських земель вказувалося, що вони перебували під владою Литви, де зазнавали соціального, національного і релігійного гноблення, тож білоруський народ, як і український, прагнув возз'єднатися з Росією. Право Великого князівства Литовського розглядалося як суто литовське, а внесок українського і білоруського народів у його розвиток ігнорувався. Безумовно, в умовах радянської цензури автори не могли наголошувати на наступництві між давньоруським і литовським правом, тим більше говорити про литовсько-руський характер держави. Обов'язковою була вказівка на класовий характер права, на те, що воно виступало знаряддям експлуатації поневолених мас. Однак формат підручника надавав можливість надати більш розгорнуту

характеристику праву українських і білоруських земель другої половини XIV – XVI ст. як у цілому, так і його окремих інститутів, у тому числі інституту злочину.

Лише у 80-і рр. вивчення державного, соціального, правового життя Великого князівства Литовського поступово звільнюється від ідеологічних обмежень. З'являються праці А. Хорошкевич, І. Старостиної, Б. Флорі; у Литві активно працювала наукова школа С. Лазутки, представлена такими вченими, як І. Валіконіте, В. Рауделюнас, С. Вансевічюс, А. Васіляускене, Ю. Юргиніс, М. Юкас та ін. Зусиллями литовських вчених було досліджено низку правових інститутів литовсько-руського права, насамперед, у сфері майнових і особистих немайнових відносин. Щодо інституту злочину, то в основному наголошувалося на таких його аспектах, як види злочинів, особливості кримінальної відповідальності представників привілейованих верств населення і «посполитих». В основному дослідження базувалися на аналізі норм Статутів Великого князівства Литовського.

У колі наукових інтересів І. Старостиної перебував Судебник Казимира 1468 року. У монографії і низці статей, присвячених аналізу цієї пам'ятки права, дослідниця торкалася багатьох питань кримінального і кримінально-процесуального права Великого князівства Литовського XV ст., у тому числі й інституту злочину. І. Старостіна висвітлює питання судового імунітету, а також особистої і сімейної відповідальності за злочин, на її думку, найбільш частотний у селянському середовищі того часу, – за крадіжку. Вчена дійшла висновку, що 7-річний вік звільнення від кримінальної відповідальності був продиктований народними уявленнями про повноліття, а також нормами канонічного і римського права. Співставивши Судебник Казимира із Судебником Івана III 1497 року, дослідниця вказала на спільні норми обох кодексів, що, на її думку, свідчить про руське походження норм Судебника Казимира. Розбіжності у видах злочинів, які виділялися у Литовській Русі і Московській Русі, вчена пояснює тим, що ці держави розвивалися у XV ст. по-різному. Підкреслено, що право Великого князівства Литовського було консервативним, прив'язаним до давньоруської основи («старовини не рухаємо, новини не вводимо»), тоді як право Московської держави змінювалося. Проте І. Старостіна вважає, що Судебник Казимира був призначений для застосування у суто литовських землях держави, хоча не заперечує й того, що на практиці кодекс діяв і в руських землях Великого князівства Литовського.

До питань права Великого князівства Литовського у другій половині XIV – першій половині XVI ст. зверталися і польські історики права, що працювали у 50-80-х рр. XX ст. У працях, дотичних до теми нашого дослідження, вивчалися як загальні тенденції розвитку права Великого князівства Литовського, так і окремі інститути литовсько-руського права, зокрема, процесуальні інститути ставлення шапки, сочіння тощо. Вкажемо, що польська соціалістична історико-правова наука була дещо менше заідеологізована, ніж українська або російська, однак методологічною основою досліджень також виступав (принаймні, декларувався) ортодоксальний марксизм.

Із здобуттям незалежності українська історико-правова наука здійснила прорив у вивченні вітчизняної правової спадщини, у тому числі в дослідженні литовсько-руського права. З'явилися праці узагальнюючого характеру, в яких розглянуто загальну історію українських земель у складі Великого князівства Литовського 140, тенденції розвитку литовсько-руської державності і права 137. До окремих проблем суспільного, державного і правового життя Литовсько-Руської держави звертались у своїх наукових дослідженнях Н. Яковенко, Н. Старченко, Д. Ващук, С. Кудін, О. Пятяка, О. Русіна та ін. У роботах цих авторів з нових методологічних позицій розглянуті окремі інститути сімейного, цивільного, кримінального, процесуального права, що діяло на українських землях Великого князівства Литовського, питання правосвідомості населення держави,

діяльності судових установ Великого князівства Литовського, однак інститут злочину спеціально не досліджувався. У роботах названих дослідників лише побіжно згадуються види злочинів, які виділялися у праві, що діяло на українських землях у XV – XVI ст. Так, наприклад, порівнюючи записані в актах гродських судів XVI ст. вироки по таких специфічних справах, як чаклунство, О. Патяка стверджує, що на відміну від Королівства Польського, де в даному випадку переважала європейська інквізиційна практика, у Литовсько-Руській державі ніколи не було масових страт «відьом» чи «чаклунів», а вироки місцевих гродських судів в цьому відношенні були дещо гуманнішими, ніж в західноєвропейських і польських судах. У контексті аналізу Київського та Волинського привілеїв Д. Ващук вказав, що міра покарання на українських землях Литовсько-Руської держави встановлювалася судом і залежала від ступеня вини обвинувачуваного, що заборонялося ув'язнювати або страчувати особу без суду.

Протягом останнього десятиліття над проблемами литовсько-руської державності і права плідно працює Одеська наукова школа, заснована професором П. Музиченком. Працюючи над джерелами литовсько-руського права, П. Музиченко неодноразово звертався до його інститутів, у тому числі до інституту злочинів. Вказуючи, що призначення виду покарання чималою мірою залежало від потерпілого, вчений наголошував на приватноправовому сприйманні злочинів у вітчизняному праві XIV – XVI ст. У коментарях до Статутів Великого князівства Литовського 1566 року і 1588 року П. Музиченко та С. Ковальова надали характеристику злочинам, які виділялися у литовсько-руському праві XVI ст., вказавши на походження того чи іншого виду злочину, на кваліфікуючі обставини, що визначали ступінь тяжкості діяння, а також на обставини, які пом'якшували чи обтяжували покарання, на вік протягування до відповідальності та на деякі інші аспекти застосування інституту злочину на практиці 158; 159.

Авторським колективом під керівництвом П. Музиченка (до складу колективу увійшли С. Ковальова, М. Крумаленко, Н. Долматова, Н. Єфремова) було написано монографію «Суд і судочинство на українських землях XIV – XVI століть», в якій названі і коротко проаналізовані види злочинів, що були підсудні українським судам у названий період.

У монографії М. Крумаленка, присвяченій аналізу правового становища етнорелігійних груп, що мешкали в Литовсько-руській державі, вказано, що поряд із литовським і руським населенням у князівстві жили вірмени, євреї, татари, цигани, які користувалися своїм власним правом; автор встановив, які види злочинів виділялися згідно з правом цих народів. М. Крумаленко надав коротку характеристику деяких специфічних видів злочинів. На підставі аналізу значного кола судових актів дослідник зробив висновки щодо особливостей судового процесу при розгляді справ, порушених проти представників етнорелігійних груп.

Досліджуючи процес розробки Судебника Казимира 1468 року та його джерельну базу, Н. Єфремова побіжно торкнулася і питання видів злочинів, які були передбачені нормами кодексу.

У монографії С. Ковальової «Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року» у коментарях до статей кодексу докладно проаналізовані злочини, які розглядалися доменіальними судами щодо злочинців-селян, а також злочини, суб'єктами яких були представники пануючої верхівки – магнати і шляхта: напади на домівки і нанесення тілесних ушкоджень. Автором вказані кваліфікуючі ознаки крадіжки, показана залежність тяжкості покарання від тяжкості злочину. Навівши матеріали судової практики, дослідниця зупинилася на аналізі механізму виконання судових вироків 77. Обтяжуючі та пом'якшуючі обставини, які впливали на

кваліфікацію тяжкості злочину, проаналізовані у статті С. Ковальової, присвяченій інституту крадіжки за Судебником 1468 року 75.

Представники одеської наукової школи зверталися до істотних рис інституту злочину у працях, присвячених судоустрою і судівництву на українських землях другої половини XIV – першої половини XVII ст. С. Ковальова вказала на ставлення українського населення до злочинності і до злочинів. Вчена проаналізувала понад 600 судових актів середини XV – XVI ст. і зробила висновки щодо розбіжності кваліфікації злочинів у судовій практиці з тим, як вона була передбачена правовими нормами 78.

Досліджуючи судочинство на українських землях у XVI – першій половині XVII ст., О. Сокальська встановила, що у випадку мирової угоди злочин кваліфікувався як менш тяжкий, оскільки відповідач мав безліч можливостей уникнути покарання цілком у межах закону.

Дослідження державності і права на українських землях, які у другій половині XIV – XVI ст. перебували у складі Польщі, проводяться Львівською науковою школою. Хоча науковий доробок львівських вчених не стосується інститутів литовсько-руського права, однак надає можливість їх порівняння з правовими інститутами, які діяли у Галичині. Таке порівняння плідне насамперед тому, що дозволяє уточнити походження тієї чи іншої правової норми, розширити уявлення про застосування норм у судовій практиці.

Окремі відомості про види злочинів, які існували у вірменській та єврейській громадах Львова, надані у монографії М. Капралю. Щоправда, наведені автором матеріали судової практики відносяться до кінця XVI – початку XVII ст., однак враховуючи той факт, що вірменське та іудейське право, яке діяло всередині громад іновірців, котрі мешкали на українських землях, було консервативним і еволюціонувало вкрай повільно, вважаємо за можливе залучати до аналізу і ті документи й факти, що виходять за хронологічні межі нашого дослідження.

Цікавий матеріал для дослідження інституту злочину в українських магдебургіях міститься у монографіях Т. Гошко та М. Кобилецького, присвячених магдебурзькому праву на українських землях. Т. Гошко вказала на види судів, які діяли у магдебургіях, а М. Кобилецький на підставі аналізу судових актів встановив, що міщани магдебургій нерідко брали участь у судових процесах у гродських та копних судах і як сторони, і як свідки.

У статті Б. Тищика та М. Бедрія, присвяченій копному судочинству, названі види злочинів, які були підсудні копним судам. Автори не ставили за мету проведення докладного аналізу інституту злочину, тож обмежилися лише вказівкою на його види.

Значну увагу приділив інституту злочину в Галичині в другій половині XIV – першій половині XVI ст. І. Бойко. Вчений вважає, що джерелами кримінального права у Галичині в досліджуваний період були Віслицький статут 1347 року, Повний звід статутів Казимира Великого 1420 року, Вартський статут 1423 року та інші нормативні правові акти. Однак зауважимо, що наведені І. Бойком матеріали судової практики свідчать: при кваліфікації злочину галицькими судами вживалося чимало інститутів руського звичаєвого права. Крім того, низка кримінально-правових норм польського писаного права походила зі спільного для західних і східних слов'ян звичаєвого права.

Дослідник вказує, що у польському середньовічному праві на тяжкість злочину впливали станові відмінності. Ще одною обтяжуючою обставиною був рецидив. Польське право, на думку І. Бойка, знало поняття сукупності злочинів.

І. Бойко вважає, що кримінальне право Великого князівства Литовського та Польського Королівства розвивалися різними шляхами. На думку дослідника, литовсько-руське право досягнуло у XVI ст. у кримінальній галузі значно вищого рівня розвитку, ніж польське право. Зокрема, він вказує, що, за Статутами Великого

князівства Литовського, обставинами, які звільняли від покарання, були необхідна оборона та крайня необхідність.

Крім злочинів за польським земським правом, вчений проаналізував злочини за магдебурзьким правом. Порівняння двох систем злочинів дало І. Бойку підстави для висновку: польське земське право було значно менш жорстоким, м'якішим, ніж магдебурзьке право.

Порівняння інституту злочину на українських землях Великого князівства Литовського і Польського королівства дає змогу глибше зрозуміти походження, призначення й еволюцію уявлень про злочин в обох державах.

Із здобуттям незалежності активізувався інтерес до історичної та історико-правової спадщини у Білорусі та Литві. Литовська наукова школа професора С. Лазутки продовжувала вивчення державності і права Великого князівства Литовського XIV – XVI ст. Як і в Україні, були переглянуті методологічні та ідеологічні засади дослідження державних і правових явищ. Вчені оцінюють Велике князівство Литовське як суто литовську державу, в якій визначальну роль відігравав литовський елемент; з таких же позицій право князівства оцінюється як виключно литовське. Норми Судебника Казимира, Статутів С. Лазутка вважає такими, що походять із литовського звичаєвого права; науковець зауважує, що певну роль у формуванні литовського права відіграла судова практика XIV – XVI ст.

Хоча безпосередньо інститут злочину в роботах литовських науковців не розглядається, однак із сказаного вище випливає, що вони розцінюють його як правовий інститут суто литовського походження. Відтак вважається, що руське, а пізніше польське право істотно не вплинуло на формування литовських правових інститутів.

Сучасна білоруська історико-правова наука визначає Велике князівство Литовське як Білорусько-Литовську державу; відповідно право XIV – XVI ст. оцінюється як білорусько-литовське. Тож, на думку білоруських вчених, правові традиції князівства склалися в основному під впливом білоруського звичаєвого права.

Значний внесок у вивчення права Великого князівства Литовського в 90-і рр. XX ст. – на початку XXI ст. здійснено класиком білоруської історико-правової науки Й. Юхо, який і після здобуття своєю Батьківщиною незалежності продовжував займатися проблемами її держави і права. У низці статей, присвячених основним суспільним, державним, правовим інститутам князівства вчений відтворив загальну картину державності і права Великого князівства Литовського. У загальній оцінці державності князівства Й. Юхо поділяв традиційні для новітньої білоруської історико-правової науки погляди на нього як на Литовсько-Білоруську державу. Відповідно, право князівства дослідник трактував як білоруське. Щодо інституту злочину вчений дотримувався висловленої ним ще в аналізованій вище монографії «Правове становище населення Білорусі у XVI ст.» думки, що феодальне законодавство не охоплювало всіх видів злочинів, які виділялися на практиці, оскільки феодал, що чинив суд над залежним населенням, міг застосовувати покарання, не передбачене законом і навіть звичаєвим правом.

Спеціальних досліджень інституту злочину в праві Великого князівства Литовського протягом останніх двадцяти років у Білорусі не проводилося, його розглядали побіжно, характеризуючи право XIV – XVI ст. в цілому. Виняток становить монографія Т. Довнар, в якій дослідниця, продовжуючи традицію білоруської історико-правової школи, закладену Й. Юхо, приділила увагу основним інститутам цивільного і кримінального права за Статутами Великого князівства Литовського. У контексті вивчення кримінального права Литовсько-Руської держави (вчена називає її Білорусько-Литовською) автор звертається до встановлення різних аспектів інституту

злочину. Т. Довнар зупиняється на встановленні поняття злочину. Для цього вона порівнює сучасне визначення злочину з тим, яке випливає із текстів Статутів. Намагаючись встановити етапи розвитку інституту злочину у князівстві, вчена надає короткий огляд праць попередників – М. Сергеевського, Г. Демченка, М. Максимейка, – в яких аналізувалися загальні закономірності розвитку інституту злочину в державах світу і у Великому князівстві Литовському. Вона робить висновок, що інститут злочину у Великому князівстві Литовському у своєму історичному розвитку пройшов декілька стадій.

Т. Довнар надала загальний огляд видів злочинів, які існували за земським правом Великого князівства Литовського. Слід зауважити, що, характеризуючи інститут злочину за литовсько-руським земським правом, Т. Довнар взяла за основу Статут Великого князівства Литовського 1588 року, згадавши Статути 1529 року і 1566 року лише побіжно. Вчена вважає, що злочини не можна розглядати ізольовано; вони утворюють певну систему.

Досліджуючи інститут злочину, Т. Довнар проаналізувала ті умови, які мав враховувати суддя, кваліфікуючи злочин. До таких умов, на думку дослідниці, належали повноліття правопорушника та наявність особистої вини. Разом із тим, вчена зауважила, що у XVI ст. ще продовжувала діяти колективна відповідальність членів селянських спільнот – околиці, села тощо.

Певна увага приділена питанню звільнення від кримінальної відповідальності і заміні покарання. Т. Довнар вважає, що будь-яке покарання за вчинений злочин могло бути замінено у випадку, якщо потерпілий погоджувався на це внаслідок отримання від злочинця матеріальної компенсації. Наголошуючи на відносній гуманності покарань, які застосовувалися у Великому князівстві Литовському в XVI ст., вчена вказує, що судова практика пом'якшувала жорстокість писаного права, тож такі види покарання за вчинений злочин, як, наприклад, смертна кара, застосовувалися рідше, ніж це переписувалося писаним правом.

Роботі Т. Довнар притаманні класична академічність, фундаментальність і водночас новизна у виборі методологічних підходів до висвітлення теми. Однак аналіз інституту злочину в монографії базується лише на текстах Статутів; матеріали судової практики автором не аналізувалися. Тож поза увагою дослідниці залишилися питання співвідношення писаного права і тих норм, які діяли у конкретних життєвих ситуаціях, а зроблені висновки щодо кваліфікації злочинів як менш тяжких на практиці не підтверджені фактичними прикладами.

Висновок. Завершуючи огляд історіографії інституту злочину в праві, що діяло на теренах Великого князівства Литовського, вважаємо за необхідне зауважити, що певний інтерес для нас становить навчальна література. Безумовно, між наукою історії держави і права України та відповідною навчальною дисципліною немає тотожності, але вони тісно пов'язані між собою. У підручниках подається інформація, яка базується на наукових досягненнях і відбиває найновіші здобутки науковців. У той же час підручники відображають усталені факти, загальноприйняті позиції та підходи. Тож для встановлення стану вивченості питання злочину у Великому князівстві Литовському у другій половині XIV – першій половині XVI ст. цікаво звернутися до деяких вузівських підручників.

Характеризуючи інститут злочину в Литовсько-Руській державі, П. Музиченко зазначає, що на кваліфікації тяжкості злочину відобразилися загострення міжстанових відносин. Вчений вказує, що кваліфікування злочинів мало суто класовий характер, а ужорсточення санкцій пов'язує із польським впливом.

Список використаної літератури

1. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2002. – 464 с.
2. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – 560 с.
3. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. У 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2004. – 568 с.
4. Судебник Казимира (1468) / отв. ред. А. Тиля. – Вильнюс, 1967. – 32 с.
5. Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. : сб. матер. / подгот. к печати и предисл. И. И. Яковкина. – Л.: Гос.соц-экон. изд-во. Ленинград. Отделение, 1936. – 152 с.
6. Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трёх редакциях / Г. В. Демченко. – Ч. 1. – К., 1894.
7. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: моногр. / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2008. – 200 с.
8. Гурбик А. О. Луцький трибунал / А. О. Гурбик // Енциклопедія Історії України. – Т. 6. – К., 2009. – С. 317;
9. Сас П. М. Коронний трибунал / П. М. Сас // Енциклопедія Історії України.. – Т. 5. – К., 2008. – С. 178–179;
10. Гурбик А. О. Люблінський трибунал / А. О. Гурбик // Енциклопедія Історії України. – Т. 6. – К., 2009. – С. 382;
11. Коваленко Л. Право Великого князівства Литовського та його вплив на становлення українського права / Л. Коваленко // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 91-95.
12. Лаппо И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века / И. Лаппо // Журнал Министерства народного просвещения. – 1897. – Июнь.
13. Лаппо И. Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века и начале XVII века / И. Лаппо // Журнал Министерства народного просвещения. – 1899. – Август.
14. Лаппо И. Гродский суд в Великом княжестве Литовском в XVI столетии / И. Лаппо // Журнал Министерства народного просвещения. – 1908. – Январь.
15. Лаппо И. Великое княжество Литовское во второй пол. XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик / И. Лаппо. – Юрьев, 1911. – 624 с.
16. Малиновский И. Рада Великого княжества Литовского в связи с Боярской думой Древней России / И. Малиновский. – Томск, 1903. – Ч. 1 : Боярская дума Древней России
17. Малиновский И. Рада Великого княжества Литовского в связи с Боярской думой Древней России / И. Малиновский. – Томск, 1912. – Ч. 2 : Рада Великого княжества Литовского.
18. Падох Я. Суди і судовий процес старі України: нарис історії / Я. Падох – Львів: ВЦ НТШ, 1990. – 128 с. – (Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Т. 209)
19. Попов Г. Луцький Трибунал 1578 р. / Г. Попов // Праці комісії для виучування західньо-руського та українського права. – К., 1925. – Вип. I
20. Сердюк В. Найвищий судовий орган в українських землях за часів їх перебування у складі Литви, Польщі та Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.) / В. Сердюк // Право України. – 2006. – № 3. – С. 124–126.

21. Спрогис И. Земские суды Великого княжества Литовского / И. Спрогис // Акты, изданные Виленскою Археографическою комиссией. – Вильна, 1890. – Т. XVII. Вступит.статья.
22. Сокальська О. В. Становлення підкоморського суду в Україні (друга половина XVI ст.) / О. В. Сокальська // Держава і право. – К., 2002. – Вип. 15. – С. 78-85.
23. Сурилов А. В. Общественно-политический строй и право Великого княжества Литовского / А. В. Сурилов. – Кишинёв, 1961. – 22 с.
24. Юхо И. А. Основные черты судостроительства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года / И. А. Юхо // Первый Литовский Статут 1529 года. – Вильнюс, 1982. – С. 47-54
25. Ясинский М. Материалы для истории судостроительства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве. Акты о копных и панских судах / М. Ясинский. – К., 1897. – Т. 1. – 703 с.
26. Ясинский М. Очерки по истории судостроительства в Литовско-Русском государстве. Главный Литовский Трибунал. Его происхождение, организация и компетенция / М. Ясинский. – К., 1901. – Вып. 1. – 253 с.
27. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства / М. Ясинский. – К., 1894. – 207 с

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013 р.

O. V. Patlachuk

HISTORIOGRAPHY RESEARCH INSTITUTE OF OFFENSE IN LAW OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

The problems of the state, law, and social life of the Grand Duchy of Lithuania were investigated for nearly two centuries. Enough to fully reconstructed the history of the principality, its social and political system. Ongoing the study of the Lithuanian- Russian law. However, not all institutions of law of the Grand Duchy of Lithuania are quite studied by scientists. Above fully applies Institute crime. There are no comprehensive studies of the crimes discussed in the various courts of the Grand Duchy of Lithuania, not the evolution of crime in the Institute of Lithuanian-Ruthenian state, not set the differences that existed between the written law rules and those rules are applied in law enforcement.

Keywords: *crime, law, statute, Institute of offense, the court, the history, process, state, legacy code.*

УДК 340.114 (477.6) „1925/30”

Г. О. Попова

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ ДОНБАСУ ПЕРІОДУ 1925–1930-го РОКІВ

У статті розглядається специфіка діяльності органів юстиції Донбасу у період 1925–1930-го років. Значна увага приділена основним тенденціям, напрямам і формам функціонування судів, прокуратури, адвокатури та інших органів юстиційного регіону протягом зазначеного періоду. оголошено, що роль органів юстиції зводилася, зазвичай, до функції репресивного механізму. А їх соціально-правове становище відповідало особливому статусу офіційного державного карально-репресивного органу. Радянські суди все більшою мірою перетворювалися із незалежного правоохоронного органу на цілком залежний від влади механізм реалізації її рішень і настанов. Прокуратура, в свою чергу, виконувала функцію особливої наглядової інстанції практично над усіма правоохоронними структурами,